

Jonas Gabrielsen

Topik

Ekskursioner i
retorikkens toposlære

Retorikforlaget

Retorikforlaget

Box 176

S-265 22 Åstorp · Sverige

info@retorikforlaget.dk

www.retorikforlaget.dk

TOPIK
EKSKURSIONER
I DEN RETORISKE
TOPOSLÆRE

Jonas Gabrielsen

Retorikforlaget

Topik – Ekskursioner i den retoriske toposlære

© Retorikforlaget & Jonas Gabrielsen 2008

Forsidefoto: Markus A. Giersch

Alle rettigheder forbeholdes.

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner, der har indgået aftale med COPY-DAN, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer. Undtaget herfra er korte uddrag til brug i anmeldelser.

Udgivet med støtte fra Institut for Internationale Kultur- og Kommunikationsstudier, CBS

Trykt hos Centralitykkeriet i Skive A/S.
miljøcertificeret ISO 14001.

ISBN 978-87-91986-04-8

Indhold

Forord	7
Indledning – hvorfor topik?	9
Kapitel I:	
Topiske facetter – udblik over den retoriske toposlære	19
Topikkens heuristiske facet – kunsten at finde	23
Topikkens kollektive facet – kunsten at genbruge	37
Topikkens inferentielle facet – kunsten at begrunde, pluralistisk	46
Topikkens kognitive facetter – kulturelle 'steder' og kreativ tænkning ..	62
Retorisk topik: Et familielighedsbegreb	76
Kapitel II:	
Topisk dobbelthed – hos Aristoteles	83
Topik hos Aristoteles	87
En umiddelbar læsning af topikkens dobbelthed	91
Grimaldis filosofiske læsning af topikkens dobbelthed	95
En praktisk læsning af af topikkens dobbelthed	106
Det praktiske arguments særkende: To typer af præmisser	109
To typer præmisser, to typer topoi	116
Kapitel III:	
Topisk persuasio – fra retorisk topik til topisk retorik	123
Den retoriske logoi's dobbelthed: Topik og logik	126
Topisk persuasio: Fra heuristik til intention	130
Fra topisk teori til topisk praksis	135
Kunsten at sætte sine topoi: Et (delvist) konstrueret eksempel	139
Kunsten at tilsidesætte andres topoi: Et kritisk eksempel	142

Kapitel IV:

Eksemplet – fra logisk til topisk virkemiddel 151

Eksemplets generaliserende funktion 153

Eksemplets didaktiske funktion 157

Del-til-del-eksemplet 160

Amplificatio: Fra form til funktion 168

Afrunding 175

Litteraturfortegnelse 181

Forord

DEN FORELIGGENDE BOG er resultatet af 10 års nysgerrighed. Jeg har i en årrække været optaget af at afdække topikkens mange kringelkroge, og af at undersøge, hvordan denne klassiske retoriske lære kan kaste lys over forskellige retoriske problemstillinger af moderne karakter. Det var af samme grund selvskrævet, at topikken skulle være omdrejningspunktet i den ph.d.-afhandling, jeg indleverede ved Copenhagen Business School, december 2006 og forsvarede samme sted, april 2007. Det er denne afhandling, der er forlæggert for nærværende bog, om end der er foretaget flere ændringer på indholdssiden, lettere dispositorisk redigering, samt en række sproglige forarbejdnings.

Jo nærmere jeg kom afslutningen af arbejdet med denne bog, desto klarere stod det for mig, i hvilket omfang jeg gennem hele forløbet, fra de indledende tanker som ph.d.-stipendiat til færdig bog, har nydt godt af andres hjælp.

Jeg ønsker derfor at rette en stor tak til cand.mag. Christina Pontoppidan, der fra start til slut har været en inspirerende diskussionspartner – og som i forløbets afslutning har været en uundværlig tekstkritiker. En stor tak til lektor Birgitte Friis, CBS, hvis dybtgående indsigt i det danske sprog har bevirket, at teksten er blevet renset for de mest forstyrrende sproglige idiosynkrasier.

Tak til mine vejledere: Professor Lita Lundquist, CBS, Instituttleder Lene Palsbro, RUC, og Professor Christopher Lyle Johnstone, Penn State University, der på hver deres måde har fastholdt og inspireret mig i arbejdsprocessen.

Jeg er også CBS' bibliotek tak skyldig – i særdeleshed Birgit Støvring og Janna Kielland, der i en årrække har fremskaffet diverse bøger og artikler; enkelte fra egne hylder, de fleste fra fremmede samlinger.

Endelig ønsker jeg at takke Institut for Internationale Kul-

tur- og Kommunikationsstudier, CBS, for økonomisk støtte i forbindelse med bogudgivelsen.

De fejl, der måtte tilbagestå, står naturligvis for egen regning.

Tak Humera, min hustru, megen tid og energi er længe tilfaldet arbejdet med denne tekst. Først som afhandling. Siden som bog.

Jonas Gabrielsen
Frederiksberg, september 2008

Indledning

Hvorfor topik?

DEN RETORISKE LÆRE OM TOPIK er en hjørnesten i den retoriske tradition. Siden Aristoteles som den første systematiserede retorikken, har læren om topik været en fast bestanddel af den retoriske kanon, og man skal således ikke have haft mange retoriske værker i hånden for at være stødt på topikken. I Aristoteles' *Retorik* møder man eksempelvis topikken allerede på de første sider, ligesom man gentagne gange under læsningen af værket risikerer at fortabe sig i hans udførlige lister over konkrete topoi. Der er lister over mulige fakta, lister over forskellige argumenttyper, ligesom der er lister over menneskelige karaktertræk; hvordan er gamle mennesker, hvordan er unge mennesker, hvordan er rige mennesker etc.? Det samme gør sig gældende i Ciceros retoriske forfatterskab, hvor man flere steder møder topikken. Det sker for eksempel, når han diskuterer, hvordan man udfinder sit talestof, når han diskuterer principperne for retorisk argumentation, og når han diskuterer sprog og sproglige virkemidler. For ikke at nævne at både Aristoteles og Cicero har dedikeret et eget værk til topikken, idet de begge har forfattet en *Topica* – altså et værk, der udelukkende omhandler topikken.

Opmærksomheden på topikken kan også genfindes i nyere tid, hvor den tages under behandling af flere 'nyretorikere'. Det gælder eksempelvis den belgiske retoriker Chaïm Perelman, der tildeler topikken en central placering i hans diskussion af det, han kalder argumentative afsæt, altså overvejelser over mulige steder at forankre sine argumenter og præmisser. I hovedværket *The New Rhetoric* går han således i dybden med flere af de klassiske topoi, først og fremmest 'kvalitet' og 'kvan-

titet'. Men også hos den amerikanske retoriker Kenneth Burke møder vi topikken – om end på mere indirekte vis. En af Burkes nøgletermer er som bekendt identifikation, og det er derfor interessant at bemærke, at det netop er i kapitlet med overskriften 'identifikation', at Burke forholder sig til den klassiske lære om topik. Endelig kan det nævnes, at Stephen Toulmins indflydelsesrige overvejelser over praktisk argumentation ifølge hans eget udsagn trak ham i retning af topikken. Mere end tyve år efter udgivelsen af hovedværket *The Uses of Argument* udtaler Toulmin, at han i dette værk, uden at vide det, havde genopdaget topikken. Topikken er således en central retorisk lærebygning – både i klassisk retorik, græsk som romersk, og i nyretorikken, europæisk som amerikansk.

Læren om topik er imidlertid samtidig en af retorikkens mere diffuse lærebygninger. Få retoriske begreber peger i så forskellige retninger som topikken, og få retoriske lærebygninger bliver i praksis udnyttet på så forskellig vis som topikken. Mens topik for eksempel i én sammenhæng fremstilles som en lære beregnet til at udfinde stof, fremstilles den i en anden sammenhæng som en argumentationslære. Og mens topikken visse steder fremstilles som en kreativ og dynamisk disciplin, der kan hjælpe retoren til at opdage nye vinkler og pointer i en sag, fremstilles den andre steder som en konserverende og statisk disciplin, der hjælper retoren til at genbruge andre retorers vinkler og pointer. For nu blot at illustrere med et par af de mest iøjnefaldende kontraster.

Den retoriske lære om topik lader sig således ikke indfange i én, overordnet forståelsesramme. Topikken er snarere en lærebygning med en pluralitet af betydninger, forstået på den måde at forskellige retoriske skoler og traditioner tillægger topikken forskellige formål. Det er i øvrigt en observation, jeg langt fra er ene om at gøre, idet majoriteten af forskere i topik anser topikken for at være en diffus og kompleks del af den retoriske kanon.¹ Sat på spidsen kan man altså sige, at den faglige kon-

1 Se for eksempel: Eide 1997; Leff 1983; Backman 1987; Grimaldi 1972.

sensus omkring topikken består i, at der ingen konsensus er!

En af årsagerne til topikkens flertydighed skal søges i selve begrebet 'topik'. Termen topik er afledt af det græske 'topos', der direkte oversat betyder 'sted'. Det er med andre ord en metaforisk bestemmelse – og ikke en egentlig diskursiv definition – der har formet vores forståelse af topikken i de næsten 2500 år, begrebet har været en del af den retoriske fagtradition. Topikken, hedder det typisk, er en samling af 'steder', der rummer stof, argumenter og tankemønstre. Men det forklares sjældent, hvad et 'sted' mere præcist er, eller hvordan et 'sted' kan siges at 'rumme' stof, argumenter og tankemønstre.

Den metaforiske bestemmelse af topikken går endda videre endnu. For ud over at begrebet 'topik' i sig selv er en metafor, sker også bestemmelsen af topikkens funktion typisk ved hjælp af billedlige beskrivelser og sammenligninger. Som når Cicero eksempelvis fremfører, at topikken hjælper retoren med at finde stof – på samme måde som man lettere finder sine ting, når man ved, hvor man har lagt dem.² Eller når Quintilian sammenligner jagten på argumenter med jagt i ordinær forstand, hvor man er nødt til at kende områdets bestand for at kunne jage med succes.³

Den metaforiske bestemmelse af topikken er i øvrigt gennemgående i retorikkens 2500 år lange historie. Når retorikken i hellenistisk tid flytter fra Athen til Rom, flytter metaforen med: Topos bliver til locus, den latinske benævnelse for 'sted'. Og når retorikken i renæssancen går fra at være et latinsk fag til at være et nationalsprogligt fag, flytter metaforen atter med: Locus bliver nu til (common) place, den engelske betegnelse for 'sted'. Vi har altså at gøre med en lære, der fra start til slut indfanges metaforisk, og som delvis følge heraf kommer til at pege i flere forskellige retninger.

Hermed er vi fremme ved det første motiv til at beskæftige sig med topikken. I lyset af ovenstående bliver det nemlig af åbenlys faglig interesse at afdække den retoriske lære om topik

2 Cicero *Topica*, 7.

3 Quintilian *Institutio Oratoria*, V x 21.

i dybden. En lære, der på en og samme tid udråbes som central og diffus, ligefrem inviterer til spørgsmål som: Hvad ligger der mere præcist i den retoriske lære om topik? Hvad er det for forskellige optikker, topikken traditionelt forstås ud fra? Hvor hører topikken mere præcist hjemme i det retoriske teorikompleks? Og hvad er det for 'steder', topikken tænkes at indeholde givet de forskellige optikker? Ønsker vi svar på spørgsmål som disse, er det nødvendigt at isolere topikken som et forskningsfelt af selvstændig interesse, hvor de forskellige måder, topikken traditionelt er blevet konciperet på, kan blive kortlagt, og hvor de forskellige rationaler, der ligger bag de gængse forståelser af topikken, blotlægges.

Ovennævnte forhold er imidlertid ikke det eneste motiv for at beskæftige sig med topikken. Ud over at være et studium værd i sig selv, viser topikken sig nemlig at være et frugtbart afsæt for en indkredsning af en central retorisk dimension. Nemlig retorikkens skabende dimension og den heri indlejrede grundtanke, at enhver sag kan fremstilles på et utal af måder – en tanke, der har afgørende konsekvenser for det persuasive håndværk. Topikken kan med andre ord kaste lys over den del af den retoriske virke, der omhandler *persuasio qua konstruktion* af de sager, vi debatterer. Eller udtrykt med alternative formuleringer: *persuasio qua italesætning*, sagsopbygning, fokusering, perspektivering, indramning, selektion, betoning etc. Retorikkens skabende side kan begrebsliggøres på flere forskellige måder, og det afgørende er da heller ikke så meget at fastlåse diskussionen i en bestemt terminologi, som det er at indkredse dette aspekt af retorikken ved hjælp af topikken.

Donovan J. Ochs og Ronald Burritts har fremført en *pointe* om overbevisningens kunst, der i denne sammenhæng er illustrativ. Ifølge de to amerikanske retorikere gives der nemlig grundlæggende to måder, hvorpå man kan overbevise et publikum.⁴ Man kan for det første ændre publikums holdning til

4 Ochs & Burritt 1973.

den sag, der diskuteres, dvs. forsøge at ændre den måde publikum vurderer sagen. Eksemplificeret med den evigt aktuelle abortdebat, kan man for eksempel bearbejde publikums holdning til abort ved påpege, at abort kan have psykiske implikationer for kvinden, at abort er en omkostningstung praksis, eller at abort er unødvendigt, da der gives andre og bedre alternativer. Eller man kan for det andet forsøge at ændre selve den sag, der diskuteres, dvs. ændre det fænomen, som publikum i udgangspunktet tager stilling til. Igen eksemplificeret med abortspørgsmålet, kunne man her forsøge at bearbejde selve sagen – altså fænomenet abort – ved for eksempel at bestemme abort som drab, kategorisere et embryo som et levende væsen eller kalde moderen for morder. Begge strategier har samme persuasive mål, nemlig at overbevise publikum om det forkerte i abort, men midlerne er radikalt forskellige: Mens man i førstnævnte bearbejder subjektet (publikum), bearbejder man i sidstnævnte selve objektet (handlingen abort).

Det er sidstnævnte form for overbevisning, topikken kan bidrage til at illustrere og systematisere. En af grundtankerne i topikken er netop, at en given sag kan formes på en række forskellige måder, alt afhængig af hvilke topoi der benyttes til at indramme sagen. Den skabende grundtanke er med andre ord iboende i topikken, hvorfor topikken er et oplagt afsæt for en belysning af retorikkens skabende dimension. På samme måde som topikken siden antikken har udgjort en central forståelsesramme for den inventive, stofgenererende proces, forsøger jeg at udnytte topikken som forståelsesramme for retorikkens skabende side.

Hermed ikke sagt, at påpegningen af retorikkens skabende side er et jomfrueligt projekt. Megen retorisk teori, klassisk som moderne, fremstiller netop på forskellig vis retorikken som en skabende disciplin – ligesom det er en velkendt sag, at opbygningen af en sag er en essentiel del af den persuasive proces. Allerede Gorgias så en mulighed for at forme vores forståelse af virkeligheden gennem sproget (logos): Virkemidler som rim, rytme og sætningslængder gør ikke blot talen form-

fuldendt og smuk, de former også den måde, vi konciperer sagen på.⁵ Samme type overvejelse kan genfindes hos en anden af de store sofister, nemlig Protagoras. Protagoras kongstanke var som bekendt, at enhver sag kan styrkes alene gennem en ændring af det betragtningsperspektiv man anlægger på sagen: Den vinkel, der anlægges på en sag, afgør ganske enkelt, hvad vi ser, og hvordan vi vurderer, det vi ser.⁶ Allerede Gorgias og Protagoras fremhævede således, om end på forskellig vis, retorikkens skabende side; det var for dem begge åbenlyst, at persuasio et langt stykke ad vejen handler om forme de sager, der er til debat.

Tættere på vores egen tid har særligt Nietzsche genoptaget disse tanker. Nietzsches udgangspunkt er en filosofisk perspektivisme, der indebærer, at han opgiver ideen om en uafhængig sandhed. Sandhed er, siger Nietzsche, ikke noget vi opdager, det er noget vi skaber – og måden vi gør det på, er gennem sprogets arsenal af retoriske virkemidler.⁷ Sandhed er med andre ord en retorisk frembragt størrelse – og selvom Nietzsche hermed transcenderer en klassisk retorikforståelse, er der ingen tvivl om, at det netop er retorikkens skabende dimension, der med Nietzsches retoriksyn atter sættes på dagsordenen.

Erkendelsen af, at man kan præge forståelsen af virkeligheden retorisk, er således ikke ny. Vi genfinder den i den klassiske retorik og i store dele af nyretorikken – og for den sags skyld i en række fagtraditioner uden for retorikken (diskursanalyse, kognitiv metafor-teori, systemteori etc.). Det er af samme grund vigtigt at understrege, at påstanden i denne bog ingenlunde er, at jeg påpeger en ny dimension ved retorikken. Retorikkens skabende side er lige så gammel som retorikken selv, og der er derfor snarere tale om et forsøg på at rekonceptualisere et kerneretorisk fænomen. I stedet for som Gorgias at behandle retorikkens skabende side via sproget, eller som Protagoras via overvejelser over betragtningsvinkler eller som

5 Gorgias *Encomium of Helen*.

6 Platon *Theaetetus*; Aristoteles *Retorik*.

7 Nietzsche 1873.

Nietzsche ad filosofisk vej, skal jeg forsøge at indkredse den via topikken. Hvordan fremstår retorikkens skabende dimension, når den fremstilles inden for rammerne af topikken? Hvad bliver logos for en størrelse, når man betoner det skabende, topiske niveau – frem for entydigt at fokusere på det dømmende, logiske niveau? Og kan en topisk udlægning af de klassiske virkemidler som for eksempel eksemplet måske fremdrage nye funktioner ved disse virkemidler?

Jeg tager, som det fremgår af ovenstående, afsæt i topikken – ligesom jeg ender i topikken. Jeg indleder med en kortlægning af topikkens traditionelle funktioner, og forsøger herudfra gradvist at dreje forståelsen af topikken, så den i stadig højere grad kommer til at fremstå som den disciplin, der systematiserer den skabende del af persuasio. Det, at jeg fra start til slut fokuserer på topikken, har den konsekvens, at jeg ikke går i dialog med beslægtede tilgange og teorier, også selvom jeg på flere måder nærmer mig tankemønstre, der, som nævnt ovenfor, kan genfindes i litteraturen, retorisk som ikke-retorisk. En pro et contra-diskussion af de forskellige måder retorikkens skabende niveau kan tematiseres på, falder således uden for topikken i nærværende bog.

Mere konkret udfolder jeg diskussionen af topikken gennem fire kumulativt sammenhængende kapitler. De fire kapitler tematiserer topikken ud fra fire forskellige grundspørgsmål, men de er sammenhængende, for så vidt det ene kapitels konklusion er det følgende kapitels forudsætning.

I kapitel I med overskriften *Topiske facetter – udblik over den retoriske toposlære* stiller jeg skarpt på topikken, som den udfolder sig i traditionen. Topikken er som nævnt en lære præget af stor diversitet, og for at yde de forskellige forståelser retfærdighed behandler jeg dem som fire distinkte facetter. Tilgangen i kapitel I er således analytisk, ikke historisk, idet jeg forsøger at isolere topikkens forskellige facetter med det formål at abstrahere deres bagvedliggende rationaler.

I kapitel II *Topisk dobbelthed – hos Aristoteles* træder jeg et

skridt tilbage fra kapitel I's brede udblik til fordel for en mere snæver optik. Grundspørgsmålet er her, hvorfor topikken rummer både en formel og en indholdsmæssig side. Dette spørgsmål leder mig i første omgang tilbage til Aristoteles, hvor topikkens dobbelthed synes at udspringe fra. Herefter ser jeg nærmere på to forskellige måder at udlægge Aristoteles' dobbelte lære om topik på, for sluttelig at fremlægge min egen alternative forståelse af topikkens dobbelthed. Optikken i kapitel II er i dobbelt forstand syntetisk: Dels samtænker jeg kapitel I's fire facetter til to, dels samtænker jeg topikkens formelle og indholdsmæssige side, idet jeg fremstiller dem som komplementære.

I Kapitel III *Topisk persuasio – fra retorisk topik til topisk retorik* udvider jeg atter fokus. Fra i kapitel I og II at have betragtet topikken som en isoleret størrelse henhørende til specifikke dele af retorikken, forsøger jeg i kapitel III at indtænke topikken i retorikken som helhed. Sigtet i dette kapitel er dobbelt. Jeg ønsker dels at demonstrere topikkens skabende potentiale, dels at vise, hvordan disse skabende overvejelser manifesterer sig persuasivt. Dette gør jeg ad delvist diskursiv, delvist illustrerende vej. Gennem en diskussion af udvalgte kernebegreber udstiller jeg topikkens skabende dimension, og jeg viser, hvordan denne skabende dimension kan genfindes og anvendes i konkrete sager. Optikken i kapitel III er således bredt retorisk: Jeg ønsker at vise, hvorledes de topiske, skabende overvejelser gennemsyrrer det persuasive virke.

I fjerde og sidste kapitel *Eksemplet – fra logisk til topisk virkemiddel* indsnævrer jeg atter fokus, idet jeg stiller skarpt på et enkelt retorisk virkemiddel, eksemplet. Udover at være en fundamental måde at tænke persuasio på kan den skabende fremstilling af topikken nemlig også benyttes til at kaste nyt lys over konkrete retoriske virkemidler – i dette tilfælde eksemplet. Et eksempel kan således benyttes til at trække forståelsen af en sag i en bestemt retning – og hermed bliver eksemplets funktion at skabe den sag, der debatteres. For at underbygge denne eksempelforståelse ser jeg først nærmere på de traditionelle forståel-

ser af eksemplet, hvor eksemplet udlægges som et middel til enten at underbygge eller at illustrere en påstand, hvorefter jeg supplerer med det, jeg kalder en topisk udlægning af eksemplet. Optikken i kapitel IV er således konkret retorisk: Jeg ønsker at vise, hvorledes retorikkens skabende dimension kan genfindes i konkrete retoriske virkemidler såsom eksemplet.